

MILSTOLPEN

Österåkers hembygdsförening
Nr 4, år 2014, årgång 33

Malms kvarn. Foto: Harling 1914

I detta nr.:

- **Malms kvarn • Tunaborgen • Gruvbrytningen i Österåker**
- **Österåkers historia återfunnen**

HYR "VITA Huset"

och dansbanan

för

föreningssammankomst • körövning • jubileumsfest
kamratfest • föreläsning • dop • utställning • m m

För bokning och närmare hyresinfo:

Kerstin Lindberg, tfn 070-685 2900 eller

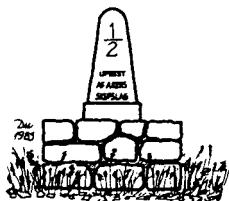
070-923 6242, e-post: svke@telia.com

**ÖSTERÅKERS HEMBYGDS-
OCH FORNMINNESFÖRENING**

Anlita er lokala expertis för
färg, mattor, tapeter och dylikt

MILSTOLPEN

Österåkers hembygdsförening
Nr 4, år 2014, årgång 33

I detta nr.:	Sida
Milstolpen - sista numret	4
Malms kvarn	5
Skålgropstenen i Svinninge	9
Tunaborgen	10
Gruvbrytningen i Österåker avsnitt 3	12
Österåkers historia återfunnen	18

**ÖSTERÅKERS HEMBYGDS-
OCH FORNMINNESFÖRENING**

MILSTOLPEN

Redaktion:

Sven Hugosson (ansvarig utgivare)

telefon 08-540 22930

E-post: sven@hugosson.se

Carl-Göran Backgård

Hans von Matérn

Leif Svensson

Gunnar Winberg

Upplaga: 1.100 exemplar

Bilder: ÖHF:s bildarkiv där ej annat anges

Österåkers hembygds-
och fornminnesförening:

Postadress: Box 606

184 27 Åkersberga

e-post: mail@milstolpen.org

Plusgirokonto: 9814-5

Produktion: Big Box AB, Minna Karlsson, telefon 08-544 107 30

MILSTOLPEN – sista numret

Käre läsare!

Du håller just nu i din hand det sista numret av Milstolpen – i den form tidskriften har haft sedan det första numret utkom. Men lugn, fortsättning följer!

Genom åren från starten 1982 har vår tidning utkommit med som regel två nummer per år. Under denna tid har utseendet på tidskriften förändrats från två häftade, vikta A4-ark till dagens "riktiga" tidning med färgtryck på omslaget och snygg lay-out.

Många medlemmar har varit delaktiga i produktionen. Den första redaktionen bestod av Kerstin Öjner (ansvarig utgivare och redaktör), Britt-Marie Kraft Jansson, Sture Jansson, Barbro Arenäs-Nilsson samt Lille-Mor och Dag Unevik. Totalt har cirka femtio föreningsmedlemmar aktivt medverkat med artiklar, fotografier och redaktionellt arbete.

Efter Kerstin Öjner, som ledde arbeten med tidningen under de fem första åren, tog Olle Löfgren över ansvaret år 1999. Under de sju år som Olle var drivande motor utvecklades tidningen både innehållsmässigt och beträffande layouten. Med sin utbildning och mångåriga journalistiska bakgrund gjorde Olle "Milstolpen" till en föreningstidning av mycket hög klass. Det är nu fem år sedan Olle gick bort, och Minna Karlsson på BigBox berättar att det var Olle som bestämde bl.a. typsnitt, teckenstorlek, radavstånd etc och som hon allt sedan dess hållit fast vid och som starkt bidragit till att layouten blivit så bra.

Sedan cirka fem år består redaktionen av Hans von Matern, Carl-Göran Backgård, Leif Svensson och Gunnar Winberg. Av dessa gör Hans von Matern det allra viktigaste arbetet; han är sammankallande och pådrivande, han svarar för alla kontakter med tryckeriet och annonsörer och han sammanställer på egen hand de "Små Milstolpar" som vid flera tillfällen årligen sänds ut till medlemmarna som aktuella komplement till de ordinarie tidskrifterna. Vi tycker att vi under åren har producerat läsvärda publikationer.

Varför då ändra ett fungerande koncept? Vid sidan av andra uppgifter inom ÖHF kräver redaktionsarbetet att vi lägger ner en avsevärd del av vår fritid på produktionen av Milstolpen. Vi skulle behöva utöka vår redaktion med flera aktivt arbetande medlemmar. Eftersom sådana inte står på kö måste vi hitta en annan lösning.

Vi vill prova en försöksverksamhet med enbart en tidning per år. Vi har tänkt oss att denna skulle få formen av en årsbok; den skulle bli något tjockare än Milstolpen, den skulle vid sidan om notiser och kortare artiklar mer lägga tyngdpunkten på ett tema i varje nummer. Vi skulle få en längre tid för produktion och på så sätt kunna genomarbeta artiklarna bättre och skapa en ännu bättre produkt.

Idag har vi en sporadisk kontakt med vår läsekrets. Vi kan ibland få positiva kommentarer, vilket vi givetvis uppskattar, men vi skulle gärna se en större medverkan från våra läsare. Du kan som läsare bidra med fotografier, med tips om lämpliga, intressanta teman och du kan bidra med din egen kunskap och skaparkraft – allt för att göra vår produktion bättre och mer läsvärd!

Du är välkommen att höra av dig till oss! Våra kontaktadresser är:

Hans von Matern	08 – 540 224 81	hans.vonmatern@glocalnet.net
Carl-Göran Backgård	08 - 540 611 36	cg.backgard@milstolpen.org
Leif Svensson	08 – 540 673 23	leif.svensson@milstolpen.org
Gunnar Winberg	08 – 540 219 76	gwinberg@gmail.com

Välkommen som medarbetare!

Gunnar Winberg

Malms kvarn

Malms kvarn 1918. Foto ÖHF:s arkiv

När Hembygdsföreningen i 2013-års kalender visade en bild av kvarnen - sågen (vid Margretelundsvägen mot Härshäcka) blev jag nyfiken på att undersöka närmare hur det har sett ut med driften av anläggningen. Eftersom jag bor på Gröndalskullen har jag passerat där åtskilliga gånger sedan 1960-talet, men bara noterat att det är en stengrund inne bland snårskogen.

Nedanför backen och korsningen vid Träsättravägen heter busshållplatsen "Margretelunds såg". På kartor står det ibland "Kvarnen", och den kallas nog så allmänt. Man ser även "Malms kvarn" som benämning på platsen. Området upp mot Valsjön heter "Malmskogen". Varför heter det så? Hur drevs kvarnen?

Ni har kanske inte lagt märke till resterna av kvarnanläggningen inne bland snårerna vid korsningen. Från Valsjön är det en ravin där en bäck flyter förbi kvarnen och vidare (numera i rörledning) ner till lilla sjön Qvallen framför Margretelunds slott och vidare ut i Sätterfjärden. Valsjön har tillflöden från de båda sjöarna Trastsjön och Södersjön längre upp i skogen, där det nu finns planer på ny bebyggelse. Valsjön har förresten inget med valar att göra, utan namnet är från insjöfiskens Mal som har blivit Val. (Vikipeidia).

Kvarnen och sågen

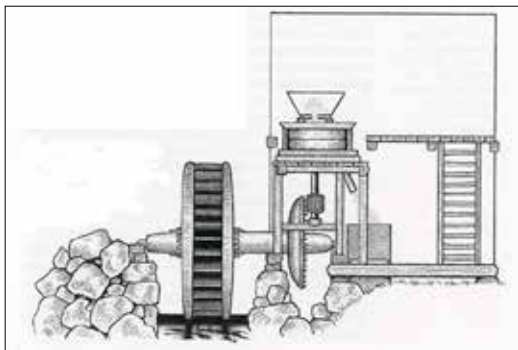
Malms kvarn även kallad "Tunbo" eller "Tuna kvarn" nämns i skrift år 1344 och tycks ha tillhört Tuna egendom, men efter diverse omvälvningar; försäljning, arv m.m. kom den att tillhöra Margretelund eller Järrö som godset hette tidigare.

På en karta från 1709 syns två kvarnar utmed vattendraget från Valsjön. När dessa revs vet man inte. Av det befintliga fundamentet framgår att det varit en hjulkvarn med sk bröstfallshjul. Det finns kvar en vall framför intaget till hjulet. Sannolikt fanns det i ravinerna en kvarndamm som någon gång har rämnat.

Den tidigare hjulkvarnen revs och ersattes med en ny, möjligen ångdriven, sägs det. Genom åren har det sannolikt skett flera ombyggnader. Den nya kvarnen med sågen som visas på bilden ur 2013 års kalender från Hembygdsföreningen var i drift 1918.

Sågen låg tidigare vid Rödbosund (fanns där 1888) men flyttades till nuvarande plats. En uppgift på nätet är att Rödbosunds Torp var under Margretelund och ägdes av Johan Nilsson 1890-1928. Nilsson var under denna tid maskinist vid sågen.

På ovannämnda bild ser man kvarnen och såghuset liggande parallellt med bäcken och Margretelundsvägen. Kvarnen är en tvåvåningsbyggnad där säden hissades upp på

Hjulkvarn, (bild ur Michael Bengtssons examensarbete vid Högskolan Kristianstad 2005)

andra våningen för inmatning till kvarnstenarna. Kvarnstenarna låg horisontellt över hjulaxeln. En av dem drevs via en vinkelväxel från hjulaxeln.

Såghuset är det låga huset till vänster i linje med kvarnhuset. Bilden är tagen uppe i backen i höjd med kvarnstugan mot Margretelundsvägen. Dagens träd och buskar fanns inte då.

Drivning av kvarnen

På bilden från 1918 ser man ett hus som ligger tvärs över bäcken, och bakom detta ytterligare ett hus som måste ha legat i diket på nuvarande Margretelundsvägen. Från detta hus ryker det ur en skorsten vilket kan tyda på att där står en ångpanna som driver en ångmaskin i huset över bäcken. Man kan tycka att det är lite vanskligt att ställa en tung ångmaskin på träbalkarna över ravinen. På bilden verkar det vara en tändkulemaskin som står på en vagn. Vid samtal med Benny Gustavsson, vars farfar en tid skötte sågen, ska det ha funnits en s.k. lokomobil som drev sågen. Denna flyttades omkring till olika sågar i trakten där behov av kraft fanns. Kanske är det från en sådan det ryker i lilla huset.

Fundamenten som bar upp den gamla kvarnen består i botten av stenblock. Kvarnen drevs då av ett vattenhjul från det strömmande vattnet i bäcken. Driften blev

ojämn och sporadisk, beroende av vattenflödets variationer under året. I ravinen ovanför kvarnen kan man skönja en fördjupning som antagligen ledde vattnet till vattenhjulet.

I Evert Lööfs bok om Margretelund står att ny kvarndamm av cement anlades år 1891, och hela fallet blev nersprängt en fot i berg, samt lera borttaget 30 famnar långt. Det finns även en post i räkenskaperna om 32 dagsverken à 2 kronor för arbete med "kanalen" mellan Sävkarret och Kolgärdet, sannolikt för att förbättra vattenförsörjningen till Valsjön.

Dessa åtgärder förbättrade säkert kvarnens kontinuitet, men under vintern när det frös fast is på hjulet blev det driftstopp.

Vid Valsjön stängdes vattnet tidvis av med luckor, t.ex. på nätterna för att spara vatten tills kvarn och såg kördes på dagarna. Benny Gustavsson som nu är 62 år har varit med att bygga om fördämningarna av betong vid Valsjön. Antagligen på 1960-talet.

I gjutningen för reglerutrustningen är ingjutet två stenar med årtal inhuggna. Det står på ena stenen "ANNO 1753, 1802 & 1891" samt en del initialer, sannolikt för de som byggt anläggningen.

På andra stenen står "FÖRDJUPAD 1,37"

Ånglokomobil

(eller 1 fot?) och ”ombyggd 15 november 1913” samt en del initialer. En flisa av stenen saknas.

Grunden och turbinen

Ovanpå stengrunden vid kvarnen är det nu cementgjutna plattor och fundament för en axel som troligen tillkommit vid en ombyggnad av kvarnen. Då bör den tidigare befintliga hjulkvarnen ha rivits. Detta skedde troligen 1891. Sannolikt flyttades samtidigt även sågen hit från Rödbosund.

I kvarnhusets grund finns även rester av en vattenturbin. Man ser att tillflödet kom i en tub under cementplattan, upp genom turbinen och ner igen i avloppstuben, det sk sugröret. (Det finns hål för två sugrör, dubbelturbin)? Turbinen har drivit sågen. Enligt Wikipedia kan turbinen ha försett Margretelunds slott med elkraft. Uppgiften är tveksam. På bilden från 1918 ser man dock en stolpe med elledningar, men då hade det fasta nätet börjat byggas ut.

I ravinen finns rester av tuben såsom stålringar och fundament ända upp till Valsjön. Där finns en regleranordning för vattenflödet i tuben, och rester som tyder på att trumman var ca 700 mm i diameter. En gängad stång sticker upp med vars hjälp man reglerade en ventil.

En lustighet: I tilloppet till turbinen under betongplattan sitter en stor sten. Hur kom den dit? Den är tung att lyfta upp och få fast.

Av ägaren till fastigheten Rydnäsvägen 3 fick jag veta att det tidigare utflödet gick där deras källargrund nu ligger. Det nuvarande utflödet är utsprängt i berget.

Husen bakom kvarnhusen då? Det med kvarnhuset hopbyggda huset står på träbalkar över avloppsravinen. Det kan innehålla en ångmaskin. Turbinen räckte nog inte till för att driva både kvarnen och sågen samtidigt. Därför tog man hjälp av en ånglokomobil eller tändkulemaskin för att spara på vattnet. En turbin kan köras utan ständig tillsyn, men en ångmaskin kräver en

Nuvarande rest av grunden. Foto: ÖHF:s arkiv

maskinin och eldare med ständig tillsyn till pannan.

Med tanke på att man 1890 hittade det röda berget med fältspat vid Härsbacka och då började bygga anordningar vid gruvan 1891, och samtidigt byggde Ljungsboda skola 1891-93, behövdes mycket sågat virke, så det är sannolikt att sågen tillkom då och att kvarnen samtidigt byggdes om. Man förbättrade utflödet från Valsjön, byggde regleranordningen och vattentrumman till en turbin som drev sågen.

Även vid Margretelunds säteri pågick omfattande byggverksamhet med nytt badhus och de två tornen på slottet.

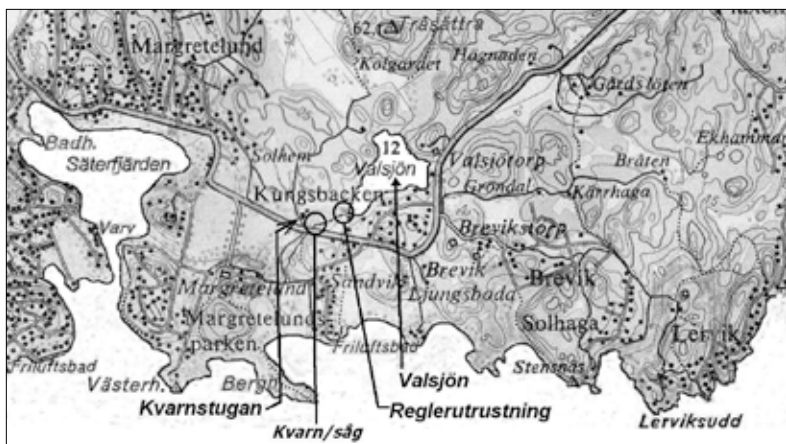
Kvarnstugan

Kvarnstugan som ligger ovanför fanns på 1700-talet enligt nuvarande ägare. Där sker för närvarande om- och tillbyggnader.

I denna stuga bodde mjölnare Johansson som städslades under år 1889. Han erhöll 10 kronor i städja och var kvar i tjänst ett kvarts sekel in på 1900-talet. 1892 hade han en kontantlön på 453 kronor per år, 1903 / 577:- och 1909 / 629:-.

Sågen var i bruk fram till 1961, och den siste som skötte den var Gusten Gustavsson. Gustens son heter Birger. Han och hans söner Tommy och Benny hade åkeri med grävmaskiner och höll förut till på Margretelundsvägen där det nu blivit bilverkstad. Enligt Benny bodde inte Gusten i mjölnarbostaden. På gården ligger en kvarnsten märkt 1902.

Källor och frågor

En del uppgifter kan man finna på nätet, om man letar på Malms kvarn och Valsjön, där det finns mer att läsa. Även på Rödbo-sund hittar man uppgifter.

Även uppgifter ur Jubileumsskriften från 1993 om Margretelund 1718-1993 av Catarina von Essen har kommit till användning.

Uppgifter är även hämtade ur Hembygds-föreningens bok nr 4 av Evert Löf om Margretelund från 1984, samt Milstolpen.

Det finns anledning att leta vidare efter uppgifter om hur anläggningen drevs genom tiderna. Från början troligen med ett enkelt vattenhjul som drevs i botten av bäcken. För att få längre och säkrare drifttid anlades kanske en damm i ravinen. Problemet är dock driften på vintern. Då tillkom kanske ångmaskin eller tändkulemaskin, och ev. turbin för elkraftsgenerering. Enligt Benny fanns det en transformator vid slottet som anpassade spänningen till lokala nätet, som då förmodligen hade 110 V fasspänning, 220 V trefassspänning. Det kan tyda på att slottet hade ström innan permanenta nätet byggdes ut 1918-1920. När fick man elkraft till Margretelund? 1919 värmdes man badvatten i en badkamin. Evert Löf skriver att han var med och "dansade" ut trådar till Smedby 1919 och Margretelund 1920. Var det till permanenta nätet? Hade man tidigare elförsörjning från turbingenerator vid kvarnen?

Han skriver även att man 1889 drog en vattenledning från Valsjön till slottet.

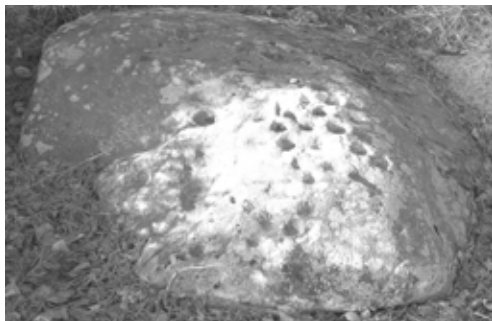
Enligt Benny Gustafsson har arrendatorn Stig Larsson berättat att han på 1970-talet tillsammans med rörmokaren Ronald Rinaldo träffat på en vattenledning av trä mellan slottet och forna stallet. Ledningen bestod av urborrade hela trädstammar som sammanfogats med storände mot lilländ. Förmodligen gick ledningen från Valsjön i åkerkanten till slottet med en stickledning till stallet.

Vilka byggnadsåtgärder genomfördes vid respektive årtal (1753, 1802, 1891 och 1913) som anges på stenarna vid reglerutrustningen vid utloppet från Valsjön? Kan man tolka vad de inhuggna bokstäverna i stenarna betyder? Det skulle behövas en bortrensning på stenarna av sakkunnig person. Även en lättare röjning av snåren skulle behövas så man kan komma fram och se resterna.

Komplettera och rätta gärna uppgifterna om du vet något. Meddela mig på stimmaren@telia.com. Sven Jönsson, Gröndalskullen 8, 184 63 Åkersberga, Mobil 070-747 33 59.

Skålgropstenen i Svinninge

Skålgropsstenen i Svinninge. Foto: Hans Rockberg

Marie-Louise Haegermark från Fornminneskommittén återupptäckte skålgropstenen i Svinninge efter att ha hört en gammal kvinnas berättelse om den. Hon berättade om det på hembygdskvällen i Vita Huset den 13 mars 2014 när hon berättade om Svinninge.

Skålgropstenen är den enda kända i Österåker, men den är inte unik. Den ligger på en tomt på c:a 30 m höjd. På stenen som är 50 x 70 x 100 cm finns omkr. 40 skålgropar. De är jämnstora 2-3 cm i diam och ett par cm djupa.

Skålgropar finns i hela Sverige, på hållar och stenar i närheten av bronsålderns små åkrar, och har använts i olika hemliga ritualer ända in i vår tid. Ursprungligen användes de i fruktbarhetskulter och symboliserade gudinnans kön. På hållristningar med skålgropar förekommer också fotsulor, plöjnings- och samlagsscener. Mannens säd fuktade sädeskorn i groparna för god äring, årsväxt. Man önskade rik fruktbarhet för människor, djur och växter. På senare tid smorde man groparna med smör och lade ner slantar som skulle föröka sig. Kyrkan försökte förgäves hindra sådana magiska riter, och ännu samlas ofta ungdomar på skålgropshållar vid solnedgången.

Man kan läsa om det i bl.a. Burenhults, Arkeologi Norden 2.

Gudrun Vällfors

Fruktbarhetsgudinnor avbildades sällan, men våren 2014 hittades i Revninge på den danska ön Fyndet här lilla silverhänget från 800-talet med kärleksgudinnan Freja i högtidsdräkt. Över sköten

bär hon det eftertraktade guldsmcket Brisingamen som hon köpte för en natt hos var och en av de fyra dvärgarna som smittet. Halssmcket hon bär kan vara av pärlor eller äggskal.

Källa: Vikingemuseet Ladby.

Här även några citat från Google / Wikipedia:

”Skålgropsten (i folktron även kallad älvkvarn), är ett fornminne troligen från bronsåldern i form av en i sten huggna gropar i storlek från 5-10 mm diam. Gropens form är i regel rund liksom en äggkopp, men den kan även vara oval eller avlång. Ordet älvkvarnar tillhör vårt äldre språkbruk liksom vår folktro, medan skålgropar är en vetenskaplig, arkeologisk term som tillkom först under förra seklet. Från malarlandskapen är det känt att man förr offrade i ”älvkvarnar” för att bota de sjukdomar som man trodde orsakades av älvor och då främst ”älvblåst” eller ”älvabläst”, det vill säga nässelutslag. Man tillverkade små dockor av bland annat hår, naglar och delar av kläder från den sjuke. Dessa dockor offrades på en skålgropsten under tre torsdagskvällar i rad.

Hans von Matérn

TUNABORGEN

- funderingar och visioner

Borgen i nuläget

"...där ännu rester synas efter ett gammalt slott eller kastell, som varit byggt i en långsträckt fyrkant med en djup torrgrav omkring..."

På detta sätt beskriver författaren Samuel Olof Tilas det han någon gång på 1700-talet såg av vår kommuns idag kanske främsta kulturminnesmärke, Tunaborgen. Redan på Tilas' tid var borgen sedan länge en ruin. Men han såg också rester av byggnader, som vi idag inte kan se:

"...Några steg norr om detta slott eller kastell synas rester och grundvalarna efter var det ärkebiskopliga palatset har varit, där främst ses en ansenlig mängd upplagd huggen gotländsk sandsten, ordentligt sammanlagd och samlad till ett nytt hus byggnad. Man kan på långt håll ej annat se, än att det är en stor nedriven gråstensskans och är redan med gammal mossa överväxt..."

Tilas' iakttagelser gäller än idag. Det är svårt att bilda sig en riktig uppfattning om borgens ursprungliga utseende; det skyddande taket och brädinklädnaden ger idag inte ruinen full rättvisa. Vad vi ser är främst grunden av den mäktiga kastalen och murarna av ett par århundradens tillbyggnader.

Idag vet vi att borgen byggdes någon gång på 1200-talet – den fanns enligt skriftliga källor år 1298. I ärkebiskopsläng-

den uppges att biskopar både under 1300- och 1400-talet uppfört stenhus på platsen. Dessa tillbyggnader kan vi idag tydligt se spåren av. Det är först från mitten av 1400-talet som borgen fått sina försvarsegenskaper med bl.a. en torr- eller vallgrav. Tunaborgen spelade under unionsstriderna i övergången mellan 14- och 1500-tal en viktig roll som försvarsborg, men i och med Gustav Vasas maktövertagande spelade borgen en allt mer undanskymd roll och fick efter hand förfalla och bli ruin.

Vid 1900-talets början var den enbart en buskbevuxen kulle, tidvis använd som avskrädeshög och i övrigt föga intressant. Kring kullen knöts funderingar och skränor; trollen bodde där, vaktande på sin skatter.

På 1920-talet utfördes en första sonderande utgrävning under ledning av arkeologen Bengt Thordeman, som senare blev riksantikvarie och mera känd för utgrävningarna av gravarna på Kors-betningen i Visby. Man fann då på Tuna rester av borgens murar, vilket ledde till fortsatta utgrävningar

och restaureringar av borgen. På 1960-talet byggdes det skyddande taket, och under åren 1971-72 och 1994-95 genomfördes ytterligare utgrävningar. Genom dessa klarnade bilden av borgen och dess betydelse, men fortfarande finns många frågor obesvarade.

Roslagsvattens vårdlösa grävarbeten senhösten 2013 blottade murrester från Borgvägen i sluttningen ner mot Riddarvägen. Kanske var detta det av Tillas omnämnda "ärkebiskopliga palatset" och den ansenliga mängden "upplagd huggen gotländsk sandsten"?

I juni 2014 ordnade Österåkers kommun genom kommunalrådet

Elisabeth Gunnars och kultursekretären Birgit Lindholm ett möte med två representanter från Länsstyrelsen samt chefen för riksantikvarieämbetets arkeologiska verksamhet Johan Anund och Sven Hugosson och Gunnar Winberg, ÖHF.

Vid mötet diskuterades olika förslag på åtgärder för att öka tillgängligheten till borgen. I nuläget måste eventuella besökare på Åkersberga bibliotek hämta nyckel till porten – redan detta en bromsande faktor. Av estetiska skäl befanns det vid mötet önskvärt med en helt ny typ av överbyggnad/tak. Ett tak behövs för att skydda murarna från frostsprängningar och skyddsväggarna för att hindra fallolyckor. Av säkerhetsskäl kan man sannolikt inte ha borgen helt öppen för besökande, men nuvarande inklädning för tar upplevelsevärde.

Johan Anund sade sig vara helt övertygad om att en borg av Tunaborgens storlek och betydelse måste ha haft ett antal annexbyggnader: smedja, stall, kokhus, lagerutrymmen mm. En markradarundersökning borde därför snarast genomföras för att utröna vilka byggnadsrester som döljer sig under markytan. Riksantikvarieämbetet har under sommaren arbetat med att omdisponera

Teckning av Lars-Erik Wickstöm

ekonomiska medel så att en undersökning av Tunaborgen skulle kunna äga rum redan denna höst.

Tisdagen den 14 oktober var det dags att ta nästa steg. Då fanns, förutom representanter för kommunen, ÖHF och Länsstyrelsen också Riksantikvarieämbetets arkeologer Johan Anund, Pär Karlsson och Tomas Westberg på plats vid borgen. Det var dags för georadarundersökning av den yta, där Roslagsvatten förra året stötte på de murrester som jag beskrivit ovan. Dagen därpå undersökte man på samma sätt ett område på den öppna platsen ner mot Tunaviken.

Vi ser med spänning fram mot resultatet av denna undersökning och förhoppningsvis en följande utgrävning så att vi i en snar framtid kan ge Tunaborgen en ny roll i kommunens kulturliv med fasta öppettider, informativa skyltar, och kanske också en mindre museibygnad i på platsen.

Gunnar Winberg

Gruvbrytningen i Österåker

Avsnitt 3

I två tidigare nummer har vi återgett avsnitt ur Henry Olsons bok om gruvbrytningen i Österåker. De har bl.a. handlat om hur Härbackagruvan upptäcktes, om hur brytningen av kvarts och fältspat kom igång och om hur man arbetade i gruvan. Vi har också fått möta den dynamiske gruvförmannen Carl Adolf "Tjocka" Bergström.

I det här avsnittet får vi följa den omfattande uppbyggnaden av gruvlave, sorteringsverk och ny brygga vid Idsättraviken. Vi får också berättelser om "Gagnefkillorna i våra hjärtan" och om helgernas nöjen.

Den tryckta boken är nu slutsåld. En ny upplaga kan komma att tryckas, om intresset för en sådan blir tillräckligt. Hör av er till ÖHF, telefon 540 679 80 (telefonsvarare), epost mail@milstolpen.org eller med post till Box 606 184 27 Åkersberga.

Det nya landskapet vid Ättaröbergets fot

Så var tiden inne att med hjälp av kunniga gruvbyggare skapa ett helt nytt landskap vid Härbacka gruva med omnejd. Flera nya gruvbyggare anställdes. Viktor Pettersson "Skogsstu-Pelle" med söner Edvin och Ernst, kom från Skogsstugan vid Österåkers kyrka. Varifrån Kalle Andersson härstammade, "vet i tusan." Men "Skeppar-Janne" Johan Mattias Hydman kom från Öregrund. Först restes den enormt höga och 200 meter långa laven ut till platsen för Sorteringsverket.

Det bärande stolpverket hade en höjd på ca 20 meter, motsvarande en färdigvuxen trädstam!

Ett tjugotal par stolpar med grova överliggare och kryssstag, i rundvirke, bar upp den höga laven. Det är svårt att föreställa sig hur många man som gick åt för att resa stolpbågen, tiotolv, kanske flera. Som hjälpmedel hade man kraftiga stänger med ljusterliknande gafflar i toppändan och ett enkelt spelverk som vevades för hand. Man drog när gubbarna lyfte och höll efter när de måste byta tag. Ljusterhakarna användes dels för att skjuta på vid lyften dels som stöttor då man måste pusta. När en stolpbåge var rest, gällde det för byggarna att fort som

tusan förankra stolproten och fästa stagen.

Lavens transportplan vilade på längsgående bärlinor av plansågat virke, sleepers och längsgående inbrädning med 2 tums plank. Slutligen monterats meterhøga räcken.

Vid lavens slut byggdes det första Sorteringsverket och en grovficka. Huskroppen vilade på ett kompletterande stolpverk ca 10 meter under lavens nivå. Byggnaden var 250 kvm i ett plan, med en förvånansvärt låg takhöjd. Enklarest tänkbara konstruktion med stomme, bjälk- och taklag av sågat virke. Stående lockpanel i väggarna och taklag av brädor med spån som takbeklädnad. Äntligen hade de som finsorterade fått tak över huvudet.

En vy över gruvområdet vid Härbacka 7 nov 1910. Vi kommer från Ättaröhället och passerar genom grindhålet med den raserade gårdsgården.

*Ett komplett sorterarlag vid det nybyggda Sorteringsverket den 30 augusti 1910.
Foto: Harling*

Ovanför taket låg en stor stenficka med en s.k. harpa som skilde grovsten från det finare materi-alet. Det finare sortimentet passerade mellan harpans strängar och föll ned till finsortering. Stor-stenarna hamnade i grovsorteringen. Från och med nu spelades all sten upp från gruvan osorterad. Under sorteringsverket fanns ett antal tappfickor där de sorterade arterna samlades för transport till nästa system tappfickor, som mynnade ut i en tunnel, insprängd i berget under sorteringen.

Det var i den tunneln som man körde in järnvagnarna, öppnade luckan och fyllde vagnarna med råge, för vidare transport till lastning av fartyg eller upplag vid hamnområdet.

Så återstod bara att installera ny utrustning, den gamla hade tjänat ut. I rask följd inköptes ett gruvspel för 620 kronor, tre gruvtnor för sammanlagt 234 kr, stjälptralla 275

kr, ett mellanspel 189 kr samt en fotogenmotor för inte mindre än 1 800 kronor. Slutsumman blev otroliga 3 118 kronor. Det var mycket pengar på den tiden.

Spelet kan börja

På signal från tunnskötaren vid uppföringsverket firades tunnan ner för lastning. Det gavs en speciell signal när det fanns passagerare "ombord." Då firades ekipaget lugnt och fint, i övrigt var det fritt fall. När tunnan nått botten, med eller utan passage-rare, var det dags att börja lastningen. När lastning-en är avslutad skickas klartecken till spelskötaren att det är dags för uppfärd. Väl uppe, ställdes tunnan på en tralla, en tomtunna kopplas fast och firas ner. En man kör ut på laven och tippar, i en sten-ficka. Samstenen levereras till den plats där finsorterarna håller till. En ny "sprängfylld" tunna är på väg upp!

Frågan är hur skyddsarbetet fungerade när man lät ett barn sitta vid gruvssäket? Foto: Harling

Byggverksamheten flyttar till Idsättravik

Vårvintern var den bästa årstiden för att bygga bryggor. År 1910 började pålningsarbetet för den pampiga lastbryggan. Avståndet från ytan till fast berg var ca 10-12 meter som störst.

Pålverket var knappt 30 meter långt och 4,5 meter brett, med 17 pålrader på längden och 5 i bredd. Vid bryggslutet fanns ett stort antal extra pålar i dubbla rader. Bryggans höjd var ca 8 meter över marknivån och 9-10 över havsnivån, beroende på vattenståndet. Antalet pålar och stolpar var ca 250 barkade timmerstockar. Bryggplanet var 5 meter brett och knappt 60 meter långt. Antalet stolpar på landbacken var 80 stockar av varierande längd. Stolpkonstruktionen kryssstegades både på längden och tvären med stabilt rundvirke. Hela stolpverket var monterat med grova bultar och smidda hållhakar. Övrig virkesåtgång var i runda tal, 350 meter bärlinor 6 x 8 tum och 300 kvm 2 tums plank för inbrändning av bryggspannet. Härtill kom diverse sågat virke för stolpar, räcken m.m. samt smidesdetaljer som vinkelhakar, stag och spik av olika dimensioner.

Sedan återstod bara att lägga rälsen och montera den stora rännan av järnplåt, som äntligen gjorde det möjligt att tippa vagnarna direkt i fartygens lastrum. Intill landfästet byggdes ett nytt våghus.

Sedan tidigare fanns ett mindre hus på området, i vilket lastarna som tillfälligt kommit ner från Härsbacka åt och klädde om. Uppgift om antalet arbetade timmar och kostnader för byggets genomförande saknas.

Men fortfarande handlastade och kärrade man från upplaget vid stranden många år framåt i tiden.

Alla stentransporter på den nya järnbanan, sker med hästforor. Men de gamla träekipagen är tag-na ur bruk och har ersatts med tippbara vagnar av järnkonstruktion. På den gamla banvallen längs med ån och viken har man anlagt en landsväg ner till lasthamnen.

När arbetet med järnvägen, lastbryggan och landsvägen är färdigställda 1911 börjar ett nytt projekt, den nya landsvägen längs med Idsättravikens nordöstra strand, till Marsätra gård. Mitt för torpet Wiken byggs en träbro över Ättaröån. "Postbron som alla sade!"

Gagnefukullorna i våra hjärtan

Det råder ingen tvekan om att de "Herrarbetande kullorna" fick människor från trakten att börja fundera över sin tillvaro. Deras färgglada klädsel och utåtriktade sätt att tala och umgås blev en förebild för många ungdomar i trakten. Kullbaracken blev en tidig ungdomsgård där man samlades på lediga stunder. Inte att förglömma, "det var föräldrafritt." Uppstågen och sattygen avlöste varandra om man får tro på innehållet i skräcknorna. Men det blev även seriösa möten och träffar med ortsbefolkningen. Inbjudningar till arbetskamraternas hem var vanligt förekommande. Det dansades på logar och dansbanor. Man hade roligt tillsammans. I bland "uppstod det nån fnurra på tråden", men inte värre än man kunde bli vänner igen.

Vänskapsförhållanden uppstod ofta. Ett bevis på detta

är vykortet nedan, från en kulla med initialerna A L i Vikarbyn, till 16-åriga Karin Ohlsson i Ektorp vintern 1905.

När Adolf "Tjocka" Bergström blev gruv

En karl har kört in i en vagn på stickspåret och inväntar nästa fara från Härsbacka.

Foto: Harling

Från vänster: Anna Hedlöf, Herrarbetande kulla i Rättviksdräkt och Johanna Romlin från Gagnef.

fogde vid Härsbacka gruva kom allt fler kullor från Gagnefs socken. Han kände till deras flinka handlag som kom väl till pass vid sortering av sten.

1910 hette en av kullorna från Gagnef Anna Granlund, född den 5 september 1893 i Elfkarleby, där föräldrarna Per och Kerstin hade tillfälliga arbeten. Redan påföljande år flyttade familjen hem till Bäsna by i Gagnef socken där hennes tre syskon, Anders, Kerstin och Johannes föddes. Annas bror Anders föddes den 25 september 1895. Han visade tidigt stor musikalisk begåvning. Anders fick sitt första dragspel, ett enradigt, när han var 10 år. Föräldrarna och syskonen var alla musikaliska. Vid 13 års ålder började Anders spela på olika tillställningar. Arvodet var hela 4 kronor per kväll.

Våren 1911 kom "Tjocka Bergströms" fjärde bror, smeden Lars Fredrik Bergström med familj till Härsbacka gruva. De fick bo hos brodern Bernhard vid Härsbacken. Om det finns hjärterum så finns det stjärterum, om man så säger. Fredrik var gift med Elin Sofia Strand, född 1877 i Ultuna. De hade tre söner, Ernst född 1899, Axel "Acke" 1907 och Nils 1909. Familjen kom från Grävfors i Östergötland.

Sonen "Acke" var en grabb som såg och

hörde allt som hände vid Härsbacka gruva med omnejd. Ibland hände det nog att han skarvade en hel del för att förstärka händelsen i fråga. Hur som helst med den saken, några av hans berättelser återges ordagrant i kommande avsnitt. De är verkligen värda att ta del av!

Tjuv och rackarspel hörde till helger-nas nöjen

Det var ofta olika typer av aktiviteter vid Kullbaracken. Upptågen avlöste varandra. Kullorna saknade inte uppvaktning av trak-tens unga män. Även en och annan lite äldre, sökte lyckan, för det mesta utan framgång. Den äldsta var nog den gamle båtsmannen Carl August Nyman Åkerström, "Kyle Gub-ben" som var född 2 mars 1834 och bodde vid Kylan, Båtsmansställe no 105, Ättarö. Hustrun hette Carin Andersdotter, född den 8 mars 1836 i Mora by i Dalarna. De gifte sig den 7 november 1858. Äktenskapet var barnlöst. Däremot växte några fosterbarn upp vid Kylan, men försvann som tonåring-ar från bygden När gruvan startade bodde säsongsarbetande ungarlar på torpet, men även gifta par med barn stod i kö! Frågan är hur alla fick plats? Hustrun avled i början av seklet, men "Kyle Gubben" bodde kvar med sina hyresgäster.

Historierna om Åkerströms kärleksgriller avlöste varandra. En lördagskväll när han som vanligt skulle besöka Kullbaracken hade några pojkar sågat djupa skårar i under-slagen på bron över Ättaröån. När gubben kom lunkande stod alla inne i Kullbaracken, bara 10-15 meter från ån och glanade, när bron brakade samman och Åkerström föll i vattnet. Blöt och moloken fick han av-bryta besöket och styra kosan mot hemmet. Bland åskådarna i baracken var munterhe-ten stor. Nu hade väl gubben fått vad han tålde trodde de flesta. Men "skit den som ger sig", "lördan" därpå, kom han på återbe-sök.

En annan historia är lite grym! En yng-ling lånar en Gagnefdräkt av flickorna

Kyle-Gubben blev 82 år gammal. Båtsmannen Carl August Nyman Åkerstäm slutade sina dagar vid Båtsmanstorpet 105 Åkersntöms på Ättarö. Foto: Harling.

och iklädd densamma gick han till Kylan och blev naturligtvis insläppt. Åkerström sätter på kaffepannan och ställde fram en hel liter brännvin på bordet. Nu blev det en rejäl fest med många kaffehalvor. För säkerhets skull bäddade Kyle Gubben sängen. När de började se Kinnekullen i buteljen, reste sig "kullan" och sa att hon måste ut och "huka sig". Där satt nu Åkerström och väntade med sin urdruckna liter. Men han fick vänta förgäves!

En av smedens söner, Ernst, träffar "Kyle Gubben" en vecka senare och för då besöket på tal.

- "Jag har hört att du fick besök av en kulla härom kvällen, hur var hon?"

- "Jo det var nog en rejäl och trevlig kvinna, men det var värst vad hon var begiven på brännvin." Nu hade Ernst kunnat berätta att det hela var ett skämt, men han ville inte förgära den gamle mannen.

Upptågen fortsatte, det ena efter det andra! Kullorna kunde ofta skoja sinsemellan.

En gång kom en av dem till smeden Fredrik Bergström vid torpet Härsbacken och frågade om hon kunde få byxor och rock. Det fick hon och dessutom en svart slokhatt och en randig s.k. hemlängtan, en typ av väska som luffarna bar i handen vid sina vandring-

ar. Slutligen tog hon och svärtade en kork vid spisen och drog upp en präktig Kaiser Wilhelmmustasch. Så styrde hon kosan mot Kullbaracken samtidigt som hon spelade berusad. En av kullorna råkade titta ut genom fönstret och fick se luffaren komma vinglande på vägen. Snabbt för hon ut och tog ur nyckeln, reglade dörren samtidigt gav hon upp ett varningsskri till sina medsystrar. Smeden och hans familj stod på farstubron och beskådade upptåget. Detta blev ett skämt som man skrattade länge åt i trakten.

Henry Olson

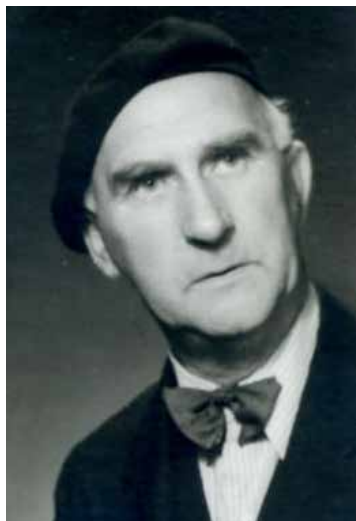
Österåkers historia återfunnen efter 57 år!

Nästan alla kommuner har en hembygdsbok med en översikt över traktens historia. Men vi har saknat en sådan i Österåker. På 1970-talet berättade lokalhistorikern Henning Loggert att han hört att författaren Oscar Rönnbäck i vredesmod hade rivit sönder sitt manus till Österåkers historia från 1957, som kommunalfullmäktige inte hade godkänt, och därmed hade mycken kunskap förlorad.

När kommunalrådet Stefan Cronberg år 2000 skrev "Min historia genom Österåker under hundra år" hittade han handlingar om vad han kallade "Historien som begravdes i de djupa källarvalven" (s.46-47). Det var en brevväxling från 1957 och 1958 mellan Österåkers kommun - det socialdemokratiska kommunalrådet Frithiof Thun - och folktoppartisten och författaren Oscar Rönnbäck. Under mer än ett år hade Rönnbäck haft kommunens uppdrag att i arkiv och övriga källor samla uppgifter till en hembygdsbok.

Men kommunalfullmäktige krävde att en arbetsgrupp skulle redigera om innehållet innan arvudet på 12 500 kr kunde betalas ut. Troligen hade Thun ansett att hans arbete för Österåker inte hade beskrivits tillräckligt bra, och att en omredigering var nödvändig. Kommunalnämnden fattade i slutet av 1957 följande beslut: *"att föreslå kommunalfullmäktige att acceptera erbjudande i brev 14 april 1957 från författaren Oscar Rönnbäck,, att sedan verket betalats med 12 500 kronor, i förseglat skick inlägga detsamma i kommunens arkiv, för att öppnas exempelvis år 2000."*

1959 nämner Thun att Rönnbäck avhämtat sitt manuskript för omarbetning. Men sedan dess var manuskriptet försvunnet och

Oscar Rönnbäck 1888-1967

kunde inte hittas. Ligger det manne kvar någonstans i de djupa källarvalven i kommunalhuset, frågar sig Stefan Cronberg. Frithiof Thun, som lett Österåkers kommun mellan 1928 och 1962, avgick som 75-åring efter en byggsandal och skrev sedan sina egna memoarer.

När lokaltidningen Österåkers Kanalen år 2000 intervjuade Cronberg i samband med hans bokutgivning, läste Gunlög Oscarsson Wall i Österskär om gåtan med det försvunna manuset. Hon anade att det kunde röra sig om ett material som hennes pappa, som var systerson till Rönnbäck och dessutom författare, hade fått av Rönnbäck när hon var barn och som han senare gett till henne. Gunlög var guddotter till den barnlöse Oscar Rönnbäck och hade ärvt hans tillgångar. Hon visste att hon i en låda hade 400 ma-

skinskrivna ark med titeln "ur Österåkers historia" och tyckte att det verkade troligt att det var det efterfrågade manuset, men hade just då inte tid att fundera över vad hon skulle göra med materialet. En tanke hade dock väckts om att tillkännage att hon hade manuskriptet – hon kom ju ihåg att både Rönnbäck och hennes föräldrar pratat om hur kränkt och arg hennes gudfar blivit då det refuserats - och 2006 skannade hennes man Bo Oscarsson in det och bearbetade det samtidigt. (I detta format är det på 175 A4-sidor.)

Av olika skäl blev det sedan åter liggande tills Bo Oscarsson i våras, 2014, berättade för Leif Svensson i ÖHF om det inskannade manuskriptet och frågade om det kunde vara av intresse för föreningen. Nyligen hittades också de 21 fotografier som fotografen Per-Olof Andersson i Åkersberga tog för bokens räkning. Nu har Hans von Matérn tagit sig an det inskannade manuset och spridit informationen till några historieintresserade i ÖHF.

Enligt uppgift betalades arvodet ut till Rönnbäck, men genom att manuskriptet aldrig kom till tryck, har intressanta kunskaper om Österåkers undanhållits invånarna i mer än 50 år. Tyvärr har det förorsakat misstag i hanteringen av fornminnen i den expanderande kommunen.

"Biskops-Tuna, direkt lydande under biskopsstolen i Uppsala, omtalas först i gamla handlingar från 1298. Gården var redan då helt befäst med vallar och torn, och detta pekar på att Biskopstuna långt tidigare tillmätts stor strategisk betydelse i hundarets försvar. Sedan biskopen blivit gårdens herre, höll han här en besättning av knektar, som krävde tull av varje skepp på färd uppför vattenleden. Under hela medeltiden fanns borgen här och förbättrades och förstärktes till ett fäste med tjocka murar och djupa vallgravar. En gammal, delvis utgrävd ruinkulle, nordväst om nuvarande corp de logiét (Generalsvägen 20) har varit ett hörntorn i vallen och bostad för vaktmanskapet. Ännu så sent som 1650 stod

detta torn ganska välbehållet, och användes av dåvarande ägaren som 'redskaps- och vapenbod'. Fortsatt utgrävning skulle med säkerhet blotta ytterligare vallrester, så att man kunde fastställa borgens hela omfång, och vid grävning i år (1955) för vatten- och avloppsledningar till Borgvägen 27, stötte arbetarna på tydliga spår av gammal vall och bebyggelse.

Var landsidan väl befäst, så stod sjösidan inte mindre starkt garderad. Hamnen, nedanför huvudbyggnaden, var utbyggd till en befästning med dubbla pålrader – rester av detta pålverk kunde ännu för några år sedan skönjas på sjöbotten – och till den inre hamnen ledde en bomspärrad infart med vindbrygga. Den förra arrendatorsbostaden (Generalsvägen 16) – det äldsta ännu bevarade huset, som under biskopstiden innehöll en kyrksal eller ett bönekapell – går tillbaka till 1400-talet. Med sina tjocka murar och vackra valv utgör det fortfarande en sevärdhet, ehuru det under tidernas lopp genomgått många förändringar."

2014 grävdes det återigen för reparation av de gamla vattenledningarna och murar kom i dagen. Nu agerar Riksantikvarieämbetet för att skydda Tunaborgen och göra markradarundersökningar i området.

Vem var då denne Oscar Rönnbäck, som aldrig fick se sitt stora verk utgivet? Han föddes 1888 i Haparanda och arbetade som stins vid järnvägen, som frivillig i fjällräddningen, men hade också andra uppdrag under världskrigen och efterkrigstiden. Han motarbetade smuglingen till Finland, den tyska permittenttrafiken och hoten mot Sverige under Sovjettiden. I sin ungdom var han en duktig idrottsman. I hans hus fanns en mängd förstapriser i form av silverpokaler och det stora sportintresset behöll han livet ut. Han blev författare till ett antal ungdomsböcker som "Kalle Svensk vid gräns- polisen", "Polarisens hjältar" (en berättelse om Andree och hans män), "Ödemarkens apostel" (berättelse om Lars Levi Laestadius' liv och gärning) m.fl.

Hans fosterlandskärlek märks också i beskrivningen av Österåkers historia. Ännu på 1950-talet var Österåker med sina 4000 invånare ett gammaldags samhälle utan storindustri, men med klasskillnader mellan godsägare, lantarbetare och sommarboende stockholmare.

I 50-årsåldern på 1940-talet hade han köpt ett sommarställe på Lindholmsvägen i Österskär när han gift sig med småskollärarinnan Naima, också hon från Norrland. Efter hennes pensionering från arbetet i Åstråsk bosatte de sig permanent i Österskär.

På uppdrag av ägaren till Svinninge gård skrev han då "Den gamla gården" och forskade om traktens intressanta historia. På uppdrag av kommunfullmäktige ägnade han sedan ett helt år 1955-56 åt att skriva "Ur Österåkers historia". Där skriver han bl.a. "Att ärkebiskopen, som många gånger var utländska herrars handgångna redskap under den katolska tiden, hade besatt Bishopstuna, och där krävde skatt från alla sjöfarande till upplandet, var säkert många gånger ett irritationsmoment, som var påkostande för skärkarlarna. Kanske var det just detta, som gjorde att våra förfäder så snart blev helt svensksinnade och alltid beredda till fosterbygdens försvar."

En slutsats Rönnbäck drar i sin historia lyder: "Mycket av det man önskar bevarat till en sentida eftervärld, är nu endast en susning i träden bland gamla gravfält. Men där får man lära sig lyssna och sedan forska i det som eventuellt – trots allt – ännu finns kvar. En tröst och glädje i all ävlen – tyvärr ofta fåfång - är att när Österåker sockens historia skrivs härnäst – kanske efter många år och decennier – det dock finns något att hålla sig till och fortsätta på."

Som änkling på ålderns höst umgicks Oscar Rönnbäck flitigt i familjen Wall, som också skaffat ett sommarboende i Österskär. Gunlög Oscarsson Wall minns honom från sin barndom som en färgstark person och en utmärkt talare. Hon minns att han var matglad och matlagningsintresserad och

att han gärna bjöd manliga vänner på "herrmiddagar", då många smårätter hölls varma på järnspisen i det älskade lilla huset, som han kallade "pensionat Björkhagen". Hon minns också att han kunde bli väldigt arg vid diskussioner om kommunens skötsel. Han var mycket engagerad i byggandet av ålderdomshemmet Solhälla och var drivande i att starta sportfiskeklubben. Den munkavle han påtvingats om sin historieberövning måste ha gjort honom frustrerad. Ingen, förutom familjen Wall och möjligtvis några av hans närmaste, numera avlidna vänner, visste vart hans manus tagit vägen, men kanske stod hans hopp till systersonen eller guddottern och att någon av dem någon gång i framtiden skulle offentliggöra det – och nu har det skett

GUDRUN VÄLLFORS / HANS VON MATÉRN

Sören Hjalmarsson kommenterar fyndet: *"Jag har skummat igenom hela boken lite hastigt och jag förstår Rönnbäcks besvikelse och ilska. Han har ju lagt ner ett hästjobb med forskning i alla möjliga arkiv och protokoll och sedan sammanställt allt i en lättillgänglig form. Det är välskrivet, och man anar även en viss humor och medkänsla mellan raderna. Det var ju för väl att en kopia sparades i någon byrålåda. Eftersom kommunen dabbade sig så illa då, skulle man kunna reparera skadan nu och bekosta en tryckning. Vissa detaljer som berör forntiden behöver väl kommenteras med den kunskap som finns idag. Om någon kan räkna på kostnaden, och uppskattat antal sålda ex. av boken, kanske ÖHF kan göra det och få det att gå ihop. ..."*

Här följer helt kort en resumé av Rönnbäcks Österåkerhistoria

I ett kapitel betitlat SOCKENKYRKA OCH KYRKSÖCKEN skriver han utförligt om gudstjänstlivet och om de olika prästerna som tjänstgjort, om hur olika

myndigheter fungerade och kyrkans stora roll förr. Han berättar om Österåkers Kyrka, dess historia, om tavlorna i vapenhuset och kyrkans restaurering 1951 under ledning av Kyrkoherde Samuel Norrby.

Oscar Rönnbäck berättar om historien kring Österåkers Kyrkas altarskåp, det berömda 'Österåkersskåpet', ett helgonskåp av lybskt arbete från 1468, som idag finns på Statens Historiska Museum. Helgonskåpet fanns i vår kyrka åren 1649 – 1799. och såldes till Riksmuseet år 1866 för 100 riksdaler. Detta gick att läsa om i en artikel för kyrkans församlingsblad 1958 och finns återgiven i Milstolpen nr 2-1997.

I ett längre avsnitt på ett 30-tal sidor kommer han in på skolornas utveckling och historia i kommunen. Han redogör för olika sockenstämmor och kommunalstämmor med redovisning av vissa protokoll från dessa som speglar utvecklingen.

I kapitlet GAMMAL BYGD OCH GÅRD I ÖSTER-ÅKER går han åter långt tillbaka i historien och beskriver traktens olika gårdar och byar.

Han beskriver Biskopstunas olika ägare från ärkebiskoparna på 1200-talet till den siste katolske ärkebiskopen Johannes Magni år 1524. Man får veta hur Biskopstuna intogs och raserades av danskarna.

Han kommer in på den nu så aktuella Tuna borgen som nu ev. ska bli föremål för nya undersökningar (se Milstolpen nr 3-2014 och detta senaste nummer).

Efter en lång redovisning av Tuna Gårds historia kommer han fram till följande funderingar:

"När man fördjupat sig i Tunagårds historia, följt gårdens utveckling och öden under århundraden, och så hunnit till gårdens storhetstid under Banér (far och son) på 1600-talet, så frågar man sig osökt, hur en så stor och rik gård kunde bli utfattig och pantsatt på så kort tid. Att det inte enbart var byggnationer och högt herrskapsliv, som förorsakade katastrofen kan man taga för givet, Och när liknande öde (försäljning)

något decennium senare drabbade vår andra stora och rika gårdar - Oxenstiernas Smedby - så måste där finnas djupare grund. Kanske var det rent av ett varsel om kommande hårda tider, som snart skulle sätta stopp för storgårdarnas dominans och göra hela bygden utarmad."

Sedan följer åtskilliga sidor om andra gårdars historia, som Smedby, Östanå och Margretelund.

Under kapitelrubriken HANDEL OCH NÄRINGAR kommer han bl.a. in på gruvnäringen som Henry Olson nyligen skrivit en avhandling om, och som ÖHF har utgivit i tryck 2013 och börjat återge med olika avsnitt i medlemstidningen Milstolpen.

I slutet av kapitlet före GAMMAL BYGD OCH GÅRD I ÖSTERÅKER ger han en gripande bild av nödåren och fattigdomen på 1700-talet i bygden.

Boken slutar med kapitlen SEDER, LEVNADSSÄTT OCH FOLKTRO och DEN NYA TIDENS REVOLUTION

I det förstnämnda ger han bl.a. en träffande och målande karaktäristik av uppläggningar och skärkarlar. Han kommer in på folketro och den tidigare vidskepligheten som härskade i seder och bruk, och lite speglingar av den allmänna sedligheten.

Hur jul, nyår, valborg, midsommar, bröllop och begravingar gick till förr i tiden ger han också en bild av.

Boken slutar med PROLOGEN, som återger den magnifika dikt han skrev och deklamerade vid invigningen av Österåkers nya kommunalhus den 26 november 1955.

På nästa sida ett avsnitt av dikten som vittnar om den höga litterära standarden på Rönnbecks verk Prologen:

Prologen

*Braheätten var herrar till Rydbo med slottet och kyrkan,
ägde allt land och härskade över tusende själar.
Stor var dess rikedom och makt, och väldig den samlade styrkan.
Folket var fritt, men ändock nästan som trälar.
Slottsherrn befälde och fogden ordnade resten,
därtill var greven självklar patronus för prästen.
Mäktig var även herrn till Margretelunds herrgård,
också ett slott så stolt och med anor från fordom.
Många gårdar, öar och marker under dess vård
blev lagda med pengar och giften i äktedom.
Därför dess herre blev herre till mångt i vår socken,
styrde och ställde som bäst han gütte. Än värre
allmogen här i rådslag blev korta i rocken,
ty även prästen var stadd av Margretelunds herre.
Fria bönder det fanns, men deras små fyrkar,
röstades ned av herrar, som maktspråket dyrkar.
Dessa tre styrde vår socken och skrev ock dess runa,
Stora väl alla, men störst var bispen på Tuna.*

*I dag har vi åter vänt ett blad i sockens långa register,
dess skiftande öden passera parad,
men sambandet aldrig vi mister.
Här levde och verkade folk av vår släkt,
och formade livet efter sitt mått
med kärlek till bygden, som fram till oss räckt
de strävade troget, där de fått sin lott.
- Och herrarnas maktspråk har tystnat.
Nu säger envar sitt ord.
Ej längre vi talar med svärdet,
men evigt är människovärdet.
och evig vår hembygds jord.*

Oscar Rönnbäck

Invandrarna

En kommer hit för att fly från nöden

En kommer hit för att undgå döden

En kommer hit av terror tvungen

En kommer hit för att gifta sig med

kungen

Dom är tyskar, iranier, greker, och turkar

mest är dem snälla, andra är skurkar

En del är ärliga, andra skumma

en del genier, andra är dumma

Mest är dem fredliga, andra vill slåss

Med andra ord: Dem är som oss!

Med fel och brister, tuffa och mjuka

Fast inte lika avundsjuka.

Vissa är färgade, andra är arier

Som köper sin bruna färg i solarier

vissa är svarta, andra gula

vissa är vackra, andra fula.

Men fast dem ibland av annan färg è

Är dem precis som vi i Sverige

och när dem vill jobba här är tacket

"ni får inte jobba än för facket"

En del är båtfolk från Vietnam

som inte kan sjunga "we shall overcome"

och inte kan "rulla di rulla" som vi

Och dom blir sällan fulla som vi

en del har andra gudar än vi.

En del söker lugnet i stället för bråket

det enda vi svenskar kan bättre är språket

det sägs att vi stammar från Adam & Eva

Som inte var svenskar

- men ja må dem leva.

Bosse Parnevik 1992

Patrik Åkerberg & Calle Niklasson

Elinstallationer

Vi utför även service av
belysning, kraft samt värme hos
företag och privatpersoner!

**ÅKERSBERGA
ELEKTRISKA AB**

Rallarvägen 11 • Åkersberga
Tel. 540 216 05 • www.akersbergaelektriska.se

Funderar ni på att sälja er bostad?

Ring kommunens ledande fastighetsmäklare!

Fastighetsbyrån Åkersberga
Tel 08-540 666 00
Mail: akersberga@fastighetsbyran.se
Adress: Bergavägen 8 A

Swedbank

Fastighetsbyrån

Måla om ?

Vi erbjuder kostnadsfritt hembesök med professionell rådgivning - hemma hos er! Boka tid för ett besök och få tekniska råd och offert på material.

colorama

Öppettider:

Månd-fred 8 - 18 • lörd 9 - 14 • sönd 10 - 14

Adress: Rallarvägen 7 • **Tel:** 08 540 207 39

www.painthouse.se

SÖNDAGSÖPPET!

**ÖSTERÅKERS HEMBYGDS-
OCH FORNNINNESFÖRENING**

